

Bizler doğuştan savaşçı değiliz.

Barışçılık ve “savaş yeteneği”nin psikososyal koşulları

Andreas Peglau

(DeepL tarafından otomatik olarak çevrilen bu metni kontrol edemedim. Bu nedenle metinde muhtemelen bulunan hatalar ve yanlışlıklar için özür dilerim.)

İnsanlar var olduğundan beri ...^[1]

“Savaş, planlı bir şekilde hareket eden kolektiflerin katıldığı, silah ve şiddet kullanılarak önemli kaynaklar harcanarak yürütülen organize bir çatışma olarak tanımlanır. Katılımcı kolektiflerin amacı, kendi çıkarlarını dayatmaktır. [...] Bu amaçla gerçekleştirilen şiddet eylemleri, düşman bireylerin fiziksel bütünlüğüne yönelik olup, ölüm ve yaralanmalara yol açar.” Wikipedia^[2]

Antik Yunan filozofu Herakleitos (yaklaşık MÖ 520 – MÖ 460) şu sözü söylemiştir: “Savaş, her şeyin babasıdır.”^[3] 1642'de İngiliz filozof Thomas Hobbes, “herkesin herkese karşı savaşı”nı doğal bir durum olarak tanımlamıştır. ^[4] Yaklaşık 300 yıl sonra Sigmund Freud, Hobbes'un başka bir sözüne atıfta

bulunarak “İnsan insanın kurdudur”, “kendi türünü koruma duygusundan yoksun vahşi bir canavardır” ve “insanların birbirlerine karşı ‘birincil’ – yani önceden belirlenmiş, doğuştan gelen – “düşmanlığı”na dayanır” demıştır. ^[5]

Eğer durum böyleyse, savaşların nasıl çıktığını veya savaşlarda kimin çıkarlarının gerçekleştirildiğini düşünmemize gerek kalmaz: Bu, bir şekilde genlerimizde var... Bu ayrıca, savaşların uzun vadede neredeyse kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Ve eğer kaçınılmaz değilse, o zaman da ancak gerçek doğamızı, “yatkınlıklarımızı” bastırmak pahasına.

Bugün bile, savaşın ilkel, neredeyse “doğal” bir durum olduğu tezi savunulmaktadır. İki örnek: 2009 yılında Nobel Barış Ödülü'nü alırken, tüm öncüllerinden daha fazla savaş gününden sorumlu olan ABD Başkanı Barack Obama şöyle dedi: ^[6] “Savaş, bir şekilde, ilk insanın dünyaya gelmesiyle birlikte ortaya çıktı.” ^[7]

Trend araştırmacısı Matthias Horx tarafından kurulan ‘Zukunftsinstitut’ (Gelecek Enstitüsü) web sitesinde 2024 yılında şöyle yazıyordu: “İnsanlar var olduğundan beri savaşlar da var.” ^[8] Burada, bu konuyu çok iyi bildikleri bile ima ediliyordu:

“En şiddetli toplumlar, bizim için daha çok ‘barışçıl’ sıfatıyla tanımlanan toplumlardır veya öyleydi. Avcı-toplayıcı toplumlar en yüksek cinayet oranlarına sahipti ve dünyanın çoğu bölgesinde bitmek bilmeyen kabile savaşları yaşanıyor. Doğal ilk durumda, insanlar elde edebildiklerini alırlardı, başka kabilelerin üyeleri ‘bizimkiler’ olarak görülmezdi ve özellikle kıtlık durumlarında öldürme engeli neredeyse hiç yoktu.” ^[9]

Bu “doğal ilkel durum” karşısında, yoksullaşma, sömürü, baskı ve savaş çığırıklığının yasal olarak düzenlendiği burjuva demokrasileri elbette saf kurtuluş olarak görünmelidir.

İlkel çağa yolculuk

Öyleyse, insanlığın oluşumu hakkındaki güncel bilgilere bir göz atalım. Arkeolojide, kanıtların azlığı nedeniyle çoğu zaman varsayımlara ve “benzerliklere dayalı çıkarımlara” ^[10] başvurulduğu için, uzmanlar arasında tezlerin çoğu tartışmalı ve tek bir yeni buluntu bile genellikle tabloyu altüst ettiğinden, aşağıdaki bilgilerin bazıları, özellikle tarihlemeyle ilgili olanlar, sadece geçici geçerliliğe sahiptir. Bundan çıkardığım sonuçların daha uzun süre geçerli olacağını umuyorum.

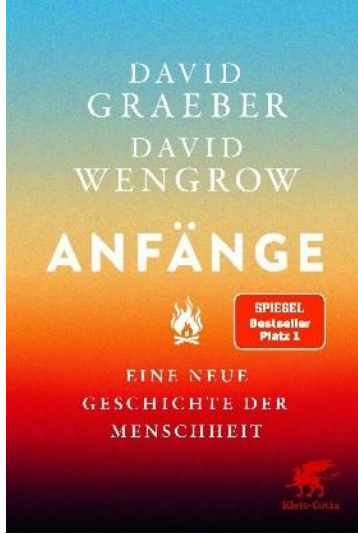
Şu anda, günümüz insanına giden soyun, günümüz şempanzesine giden soydan yaklaşık altı milyon yıl önce ayrıldığı kabul edilmektedir. ^[11] Bu süreçte, ilk başta nispeten maymun benzeri varlıklar ortaya çıktı ve bunlar “insan öncesi” olarak adlandırıldı. Bundan gelişen “ilkel insanlar” ve “erken insanlar”, “Homo” türünün ilk temsilcileri olarak, iki ila üç milyon yıl öncesinden itibaren söz konusudur. ^[12] “Anatomik olarak modern insan” olan Homo sapiens'in varlığı ise şu ana kadar yaklaşık 300.000 yıl öncesine kadar kanıtlanmıştır. ^[13]

İnsanın insan olma sürecine, ateşin kullanımı da katkıda bulunmuştur. Bu konuda “Planet Wissen” web sitesinde şu bilgi yer almaktadır: ^[14]

“Bazı bulgular, atalarımızın [...] yaklaşık 1,5 milyon yıl önce ateşin gücünü kullandığını göstermektedir. Ancak, insanın ne zaman kendi başına ateş yakmayı başardığı sorusu, araştırmacılar arasında hala şiddetle tartışılmaktadır. Birçoğu, Neandertallerin 40.000 yıl önce çakmaktaşı yardımıyla bunu başardığını varsaymaktadır.”

Söz konusu rakamlar doğruysa, atalarımız yaklaşık bir buçuk milyon yıl boyunca ateşi kullanmış, ancak onu kendileri yakmayı başaramamışlardır. Tarihçi James C. Scott gibi diğer bilim adamlarının bunun çok daha eski bir tarihte, yaklaşık 400.000 yıl önce gerçekleştiğini varsaymaları şaşırtıcı değildir. ^[15] 400.000 mi, 40.000 mi? 360.000 yıllık bu dikkat çekici belirsizliğin ardında, en erken gelişim aşamalarımızı araştırmanın temel bir sorunu yatıyor: Giderek insanlaşan varlıkların varoluşunun büyük bir kısmı hakkında pek çok şey tahmin ediyoruz, ancak biliyoruz çok az şey.

Temsili ifadeler yok

2021 yılında yayınlanan *Anfänge. Eine neue Geschichte der Menschheit* (Başlangıçlar. İnsanlığın Yeni Tarihi) adlı kitapta antropolog David Graeber ve arkeolog David Wengrow, mevcut araştırma durumunu özetliyorlar. Şöyle yazıyorlar: Erken tarihimize ilgili

"neredeyse hiç buluntu yok. Örneğin [...] Binlerce yıl boyunca, hominid faaliyetlerine dair tek kanıt, tek bir diş veya belki birkaç parçaya bölünmüş çakmaktaşıdır. [...]"

Bu ilkel insan toplumları neye benziyordu? En azından bu noktada dürüst olup, en ufak bir fikrimiz olmadığını itiraf etmeliyiz. [...]"

Çoğu dönem için, insanların gırtlak altındaki yapılarının nasıl olduğunu bile bilmiyoruz, pigmentasyon, beslenme ve diğer tüm konulardan bahsetmiyorum bile."^[16]

2024 yılında arkeolog Harald Meller, tarihçi Kai Michel ve evrim biyoloğu Carel van Schaik şunları doğruladılar: "Elimizde çok az sayıda insan kemiği var."^[17] Onların alıntı yaptığı bir tahmine göre, "10.000 yıldan daha eski 3.000 Homo sapiens kalıntısı" keşfedilmiştir.^[18]

O tarihe kadar Dünya'yı toplamda nüfuslamış olan ilkel, eski, erken ve günümüz insanların toplam sayısı için, zorunlu olarak son derece spekülatif olan, yedi milyardan fazla bir rakam belirtilmektedir.^[19] İnsan benzeri varlıkların nüfusu başlangıçta yavaş büyüdüğü için, bunların büyük çoğunluğu Homo sapiens grubuna aitti. ^[20]

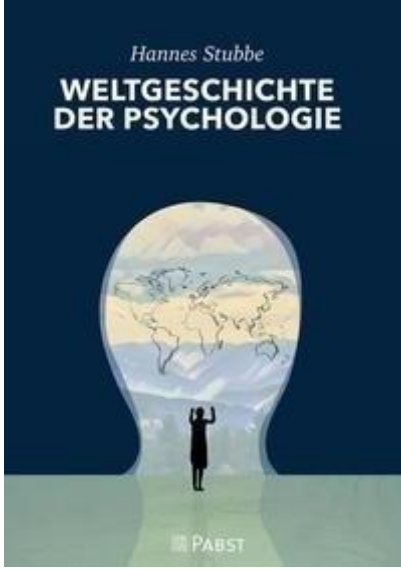
Yarım dünyaya dağılmış milyarlarca bireyden geriye kalan birkaç bin kalıntı, zaman geçtikçe giderek daha azı bulunabiliyor: Bu, erken insan benzeri canlılar ve insanlar hakkında *tüm* genelleştirici sonuçların ne kadar sallantıda olduğunu ortaya koyuyor. Birkaç bireyin iskelet parçalarının, büyük canlı insan grupları hakkında temsil edici ifadeler için uygun olduğu söylenemez.

Psikososyal yönler, eski sahiplerinin zihinsel ve ruhsal durumları hakkında bilgi, bu buluntuların büyük çoğunluğunu oluşturan dişler ve kafatası kemiklerinde zaten bulunmamaktadır. Dolayısıyla, savaşçı mı yoksa barışsever mi oldukları hakkında da bilgi yoktur.

"Bugün [...] 'kültür' olarak adlandırdığımız şeyin ilk 'doğrudan kanıtları' ise "100.000 yıldan daha eskiye dayanmamaktadır." Ve bu tür kanıtlar ancak son 50.000 yıldır giderek daha sık görülmeye başlamıştır. ^[21]

Oysa Homo sapiens en az 250.000 yıldır var. Ancak, bu 250.000 yıl boyunca insanların ruhsal durumları, motivasyonları, hedefleri ve sosyal davranışları hakkında bildiğimizi sandığımız şeyler, son beş bin yıl hariç, neredeyse tamamen az çok makul *varsayımlara* dayanmaktadır.

Bu varsayımların ne kadar geçici olduğu, 6 Haziran 2023 tarihli haberde, 200.000 yıl önce insan benzeri ataların akrabalarını gömdükleri iddiasıyla bir kez daha ortaya çıktı. Şimdiye kadar bu, sadece Neandertal ve Homo sapiens'e atfedilmişti – ve bu da sadece 100.000 yıldır. Haberde, bu bulguların "daha büyük beyinlerin gelişiminin, ölüleri gömme gibi karmaşık faaliyetleri mümkün kıldığı" yönündeki insan evrimine ilişkin mevcut anlayışı sorguladığı belirtilmektedir.^[22]

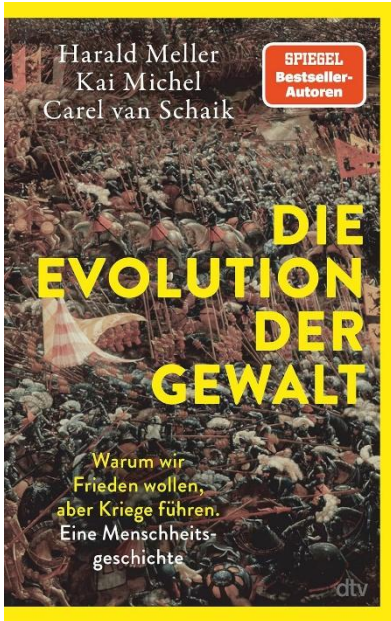

Psikolog ve antropolog Hannes Stubbe'nin yazdığı *Weltgeschichte der Psychologie* (Psikolojinin Dünya Tarihi) kitabında, eski arkeolojik buluntular ve bunlardan çıkarılan varsayımların kompakt bir derlemesi bulunur. [\[23\]](#)

Cinayet yerine bakım

Bir başka antropolog olan R. Brian Ferguson, çeşitli buluntu yerlerinde 10.000 yıldan daha eski yüzlerce Homo sapiens iskeletini, kişiler arası şiddet sonucu hasar olup olmadığını araştırdı. Sonuç: Sadece üç düzine kadarında böyle bir hasar vardı. Yani, 10.000 yıldan daha eski bir dönemde savaşa dair arkeolojik kanıt bulamamıştır. Ayrıca, şiddet etkilerinin kasıtlı olarak uygulanmış olması gerekmez. [\[24\]](#)

Aslında, ilkel çağlarda da kişiler arası şiddet eylemlerine dair kanıtlar bulunmaktadır; en eskisi yaklaşık 430.000 yıl öncesine tarihlenmektedir. [\[25\]](#) Meller, Michel ve van Schaik, *Die Evolution der Gewalt* (Şiddetin Evrimi) adlı kitaplarında, Homo türünün ortaya çıkışından bu yana geçen üç milyon yılı taradılar ve “önemli hiçbir izi [...] atlamadılar”, ancak şu sonuca vardılar: “İnsanların kasıtlı olarak öldürüldüğüne dair bir avuç bile kanıt yok.” [\[26\]](#) Ancak bu cinayetler, görgü tanığı raporlarının bulunmaması nedeniyle asla açıklığa kavuşturulamayacak olsa da, cinayet savaş değildir. Ve kurbanın aksine hakkında hiçbir bilgi bulunmayan tek bir katil, o dönemin insan nüfusunu temsil edemez.

Harald Meller ve ortak yazarları ayrıca şunları da belirtiyor:

“Prehistorik savaş, cinayet ve adam öldürme kanıtları arandığında, bunun yerine bakım ve şefkatin izleri bulunur. Paleoarkeolojik bulgular şunu kanıtlıyor: İnsanlar birbirlerine yardım ve destek oldular, aksi takdirde birçok yaralanma ölüm cezasına eşdeğer olurdu.”

Örnek olarak, yaklaşık 430.000 yıl önce ölen ve “bir dizi dejeneratif hastalık, travma, sağ kolun kısalması ve muhtemelen sol gözün körlüğü ve ciddi işitme kaybı”ndan muzdarip olan, ancak yine de “kırk ila elli yaş”ına ulaşan bir Neandertal'i gösteriyorlar – bu, sadece “günlük destek” ve yara tedavisi ile mümkün olabilirdi. [\[27\]](#)

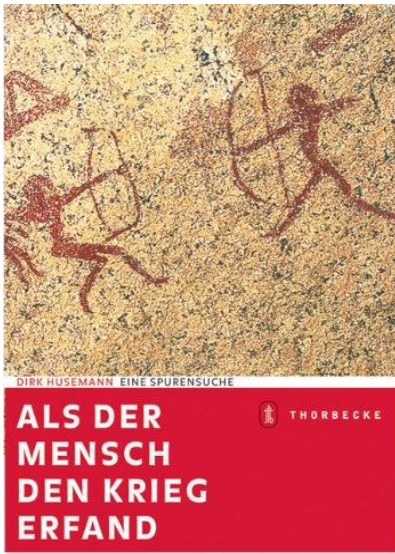
‘Savaş’ kriterleri

Buna ek olarak, her kasıtlı insan arası şiddet uygulaması, hatta silahla yapılan her çatışma bir savaş değildir. Wikipedia'ya tekrar başvurmak gerekirse:

“Savaşları sınıflandırırken temel bir zorluk, bir savaşın ne zaman savaş olarak adlandırılabilceği sorusudur. Siyasi ve bilimsel açıdan, silahlı çatışma ile savaş arasında sıklıkla ayırım yapılır. Silahlı çatışma, savaşan taraflar arasında sporadik, daha çok tesadüfi ve stratejik gerekçeleri olmayan silahlı bir çatışma olarak kabul edilir.” [\[28\]](#)

“Büyük araştırma projelerinde”, burada devam ediyor, “yılda 1.000 kişinin ölümü, silahlı çatışmanın savaşa dönüştüğünün kabaca bir göstergesi olarak kabul edilir”. Diğer “savaş tanımları” ise “en az bir tarafın sürekli planlama ve organizasyonel faaliyetlerde bulunmasını” veya “savaşan taraflardan en az birinin, silahlı kuvvetleriyle çatışmaya katılan bir devlet olmasını” gerektiriyordu .[\[29\]](#) En eski savaş çatışmasının kanıtı olarak uzun süredir kabul edilen bir buluntu, yukarıda belirtilen kriterleri en iyi ihtimalle kısmen karşılıyordu. R. Brian Ferguson, bugünkü Sudan'da bulunan bir kazı hakkında şöyle diyor:

"117 numaralı buluntu yeri olarak bilinen bu mezarlık, 1960'ların ortalarında, Teksas, Dallas'taki Southern Methodist Üniversitesi'nden arkeolog Fred Wendorf'un liderliğindeki bir keşif gezisi sırasında keşfedildi ve kabaca 12.000 ila 14.000 yaşında olduğu tahmin ediliyor. Mezarlıkta 59 adet iyi korunmuş iskelet bulunmuştur ve bunların 24'ü, mermi parçaları olarak yorumlanan taş parçalarıyla yakın bağlantılı olarak bulunmuştur."[\[30\]](#)

Şu ana kadar, farklı yaşlarda ve her iki cinsiyetten 61 ceset bulunmuştur; 41 iskelette yaralanma izleri görülmektedir. [\[31\]](#) Ancak bu cesetlerin aynı anda mı yoksa yıllar boyunca mı gömüldüğü tespit edilememiştir. Prehistorik tarihçi Dirk Husemann, *Als der Mensch den Krieg erfand* (İnsan Savaşı İcat Ettğinde) adlı kitabında, Fred Wendorf'un “aynı döneme ait başka bir mezarlığı” keşfettiğini ve bu mezarlıkta “yaralanmış tek bir ceset bile” bulunmadığını belirtir. Bu nedenle, 117 numaralı buluntu yerinde “sadece şiddetli bir şekilde ölenlerin” kasıtlı olarak “son dinlenme yerine gömüldüğü” düşünülmüştür. [\[32\]](#) Ancak daha sonra “bu insanların çoğunda” – çoğunlukla ok veya mızrakla – “ölümünde zaten iyileşmiş olan” yaralar olduğu ortaya çıkmıştır; [\[33\]](#) Bu, yetişkinlerin dörtte üçünü etkiliyordu.

Dirk Husemann'ın yargısı bu nedenle doğru olabilir: Bir katliam “dışlanabilir”.[\[34\]](#)

Ancak bu bulgular “tekrar eden insanlararası şiddeti” kanıtlamaktadır.[\[35\]](#)

5,988 milyon yıl savaş kanıtı yok

Ancak, ayrıntılı koşullar hakkında hiçbir bilginiz olmamasına rağmen, yaklaşık 12.000 yıl önce Sudan'da meydana gelen yaralanma ve cinayetleri savaşın bir işareti olarak sınıflandırmak istesek bile, bu, altı milyon yıllık insanlık tarihinin başlangıcından itibaren 5.988 milyon yıl, yani bu sürenin %99,98'i için savaşa dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Bunun yerine, ilk insanın ortaya çıkışından bu yana geçen üç milyon yılı, yani Homo türünün ortaya çıkışından bu yana geçen üç milyon yılı referans alırsak, bu sürenin %99,96'sı için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ve şimdiye kadar kanıtlanmış 300.000 yıllık Homo sapiens varlığını karşılaştırma için esas alırsak bile, şunu söylemek gerekir: “Anatomik olarak modern insanın” yaşam süresinin %96'sı için herhangi bir savaşçı çatışmaya dair hiçbir kanıt yoktur. Aynı şekilde, 450.000 yıl önce “bağımsız bir tür” olarak var olan Neandertaller için de durum böyledir. [\[36\]](#)

Harald Meller, Kai Michel ve Carel van Schaik de, bu sonsuz uzun süre boyunca “savaş veya gruplar arasında sporadik çatışmalara dair hiçbir arkeolojik kanıt” bulunmadığını belirtmektedir. Arkeoloji bu konuda “açık bir dil kullanmaktadır: İnsanlık tarihi açısından bakıldığında, kolektif, organize katliamlar yeni bir fenomen gibi görünmektedir.” [\[37\]](#)

Psikolog Christopher Ryan ve psikiyatrist Cacilda Jethá, *Sex. Die wahre Geschichte* (Seks. Gerçek Hikaye) adlı kitaplarında, atalarımızın verimli, esasen ıssız^[38] ve tükenmez kaynaklara sahip^[39] bir gezegende, başka insanları öldürmek veya kendileri öldürülmek için yorucu göçlere çıkmaları için ne sebep vardı ki? Buna uygun olarak, şu ana kadar binlerce adet keşfedilen prehistorik mağara resimlerinde savaş sahneleri bulunmamaktadır.^[40]

Yaklaşık 7.000 yıl önce, uzmanlar tarafından büyük ölçüde savaş katliamlarının kanıtı olarak kabul edilen birkaç toplu mezar ortaya çıktı.^[41] Okçuların düşmanca karşı karşıya geldiği görülen en eski resimsel tasvirlerin^[42] şu anda çoğunlukla yaklaşık 5.000 yıllık olduğu kabul edilmektedir.^[43]

Savaşların, otoriter sosyal yapıların ortaya çıkması ve bununla birlikte eşitsiz mülkiyet dağılımının bir sonucu olduğu, belki de doğal afetler ve bunların çeşitli etkileriyle daha da körüklendiği tahmin edilebilir.^[44]

Şu ana kadar şunu belirleyelim: Barack Obama'nın veya "Zukunftsinstitut"ün ("*İnsanlar var olduğundan beri, savaşlar da vardır*") başlangıçta alıntılanan cümleleri hiçbir şekilde kanıtlanamaz ve bu nedenle aynı zamanda bilimsel değildir.

Yine de bu tür sözleri yaygınlaştıranlar, bunu hangi temelde ve hangi motivasyonla yaptıklarını sorgulamak zorundadırlar. Obama'nın durumunda, savaşları son derece insani bir şey olarak sunmak, vicdan azabı duymadan kendisi de savaş başlatmasını kolaylaştırmış olabilir.

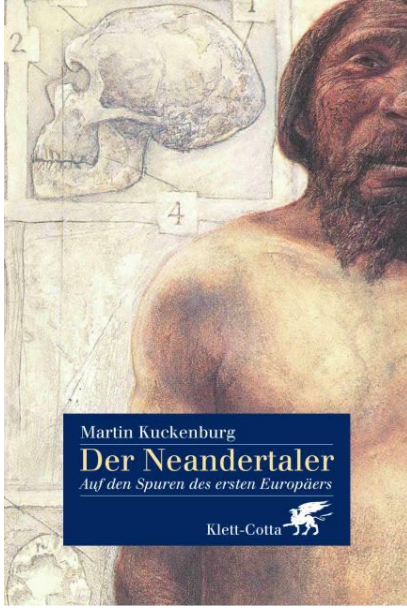
Aynı şekilde, hükümetlerde ve kitle iletişim araçlarında yer alan bugünün savaş kışkırtıcıları da, bize, onların hedeflediği "savaş yeteneği"ni kabul ettirmek için, içimizde yıkma ve öldürme eğilimi veya hatta *arzusu* olduğunu öne sürmekten faydalanabilirler, "Zaten bunu istiyorsunuz!" sloganıyla. Temel olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanlarda doğuştan gelen yıkıcı eğilime inananlar, insanları "kötü" yapan şeyin ne olduğu gibi rahatsız edici soruları kendilerine sormaktan kurtulurlar.

Bilginin sınırları

İnsanlık tarihinin erken dönemlerine ilişkin objektif değerlendirme imkânlarının eksikliği, aynı zamanda şunu da anlamına gelir: İnsanlığın başlangıcının tamamen *barışçıl* olduğunu, cennet gibi, ilkel komünist veya matriarkal bir başlangıç olduğunu da kanıtlayamayız. 1996 yılında, kapsamlı araştırmaların ardından arkeologlar Brigitte Röder, Juliane Hummel ve Brigitta Kunz, matriarkal toplumun "arkeolojik kaynaklarla ne kanıtlanabilir ne de çürütülebilir. Arkeolojinin en büyük sorunlarından biri, bugüne kadar geçmiş toplumların düşünce dünyasına ilişkin bir anahtar bulamamış olmasıdır".^[45]

Son 50.000 yıl için, mağara resimleri ve figürel tasvirler (yorumlanması gereken) bu düşünce dünyasına dair ipuçları sunmaktadır. Ancak, daha güvenilir bir "anahtar", yazı dillerini zaman içinde kalıcı bir şekilde kaydetme imkânının ortaya çıkmasıyla, örneğin çivi yazısı ile, yani yaklaşık 5.000 yıl önce gelişmiştir.^[46] Bu anahtarın bile tam olarak şekillendirilemediği, yazılı geleneklerin sıklıkla yanlış, çarpık ve neredeyse her zaman eksik olduğu, "tarih *galip gelenler* tarafından yazılır" şeklindeki haklı sözle ifade edilmektedir. Ünlü Paskalya Adası örneğinde, yerli halka, kendilerinin neden olduğu ve başlattığı yıkımı yükleyenler, fatihler ve köle tüccarlarıydı.^[47]

"İlkel" kültürlerin karalanması, tarihsel bakış açısında sıklıkla görülür. Örneğin, Neandertaller, kaslı, "zihinsel olarak yetersiz ve aptallık ve kültürsüzlükte neredeyse rakipsiz uzaylılar" olarak tanımlanıyordu ve kısmen hala da öyle tanımlanmaktadır^[48] – oysa çok sayıda buluntu, yaklaşık 40.000 yıl önce ortadan kaybolan bu insan türünün Homo sapiens ile tüm önemli yönlerden eşit, aynı derecede "insan" olduğunu ve bazı durumlarda üreme yoluyla onunla karıştığını doğrulamaktadır.^[49]

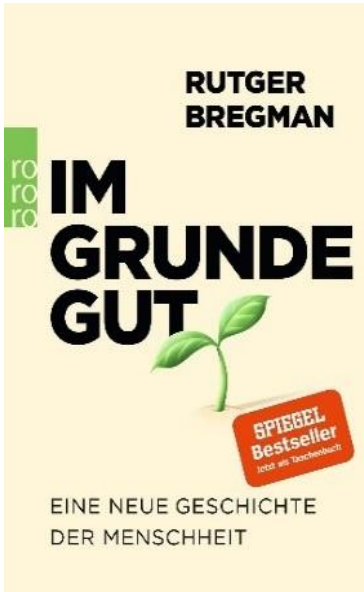

Hannes Stubbe şöyle diyor: Bazı bilim adamları “bunu kabul etmekte zorlansa da, bugün Neandertalleri tüm zihinsel, psikolojik ve sosyal işlevleri, güçleri ve yetenekleri ile tam anlamıyla bir insan olarak kabul etmeliyiz [...]”.[\[50\]](#) Neandertaller ayrıca bizden daha büyük bir beyine sahipti...[\[51\]](#) Martin Kuckenburger, birçok yayınında Neandertalleri “ilk Avrupalılar” olarak hak ettikleri değeri vermiştir.[\[52\]](#)

“Savaş yeteneği” konusunda, gerçekliğin çarpıtıldığı iki örnek daha dikkat çekicidir. Sadece, artık ayrıntılı olarak ortaya çıkarılmış olan bariz bir veri manipülasyonu[\[53\]](#), psikolog Steven Pinker’in, eskiden “kolektif şiddetin [...] her zaman ve her yerde var olduğunu”[\[54\]](#) iddia etmesine ve bundan burjuva-kapitalist sosyal yapıların idealizasyonunu çıkarmasına olanak sağlamıştır. [\[55\]](#) Antropolog Napoleon Chagnon[\[56\]](#), 1964 yılında Yanomami halkına önce baltalar ve palalar hediye etti, ardından çeşitli yanlış beyanlara dayanarak bestseller kitaplarında onların son derece

şiddet eğilimli olduklarını iddia etti. 1995 yılında Yanomami halkı, Chagnon'un sürekli iftiraları nedeniyle kendi topraklarına girişini yasakladı. [\[57\]](#)

Ancak Chagnon ve Pinker, yerli halkların vahşiliğinin ve doğuştan gelen kötülüğünün başlıca kanıtları olarak görülmeye devam ediyor.

Tarihçi Rutger Bregman, “kötü vahşi”nin ancak ‘iyi’ (Batı) medeniyeti tarafından sosyal olarak kabul edilebilir hale getirilmesi gerektiği şeklindeki “standart anlatının” yalanlığını gösteren örnekler topladı ve insanlık imajına ilişkin sözde bilimsel deneyleri, araştırmaları ve yayınları eleştirel bir bakışla inceledi.

Sonuç olarak, insanın – kitabının başlığı da bu şekilde – “temelde iyi” olduğu sonucuna varmıştır.[\[58\]](#)

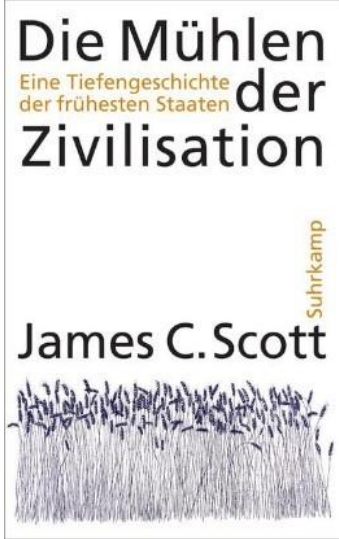
İnsanlık (ön) tarihine ilişkin ciddi verilerin eksikliği, doğuştan savaşı olup olmadığımız sorusuna cevap veremeyeceğimiz anlamına mı geliyor? Hayır, cevap verebiliriz.

Doğuştan gelen savaşma ve öldürme eğilimi her zaman ve her yerde ortaya çıkmalıdır – bu eğilimin sürekli bastırılması gerektiği gerçeği bile bunu kanıtlamaktadır. Doğuştan savaşı olduğumuzu iddia eden görüşü geçersiz kılmak için, bunun başka türlü de olabileceğini veya olabileceğini kanıtlamamız yeterlidir. Son bin yıl için bu kesinlikle mümkündür.[\[59\]](#)

Avcılar ve toplayıcılar

Avcı ve toplayıcı olarak yaşayan yakın atalarımız – genellikle “yabani avcılar” olarak adlandırılırlar – Harald Meller, Kai Michel ve Carel van Schaik'e göre, “Thomas Hobbes[\[60\]](#)'e dayanan önyargıyı ortadan kaldırmak” gerekir, çünkü onların hayatları “yalnız, sefil, iğrenç, hayvani ve kısa” idi. [\[61\]](#) Görünüşe göre, onlar “bugünün ortalama insanından” daha uzundu ve Christopher Ryan ve Cacilda Jethá'nın belirttiği gibi, yaşam beklentileri 70 ila 90 yıl arasında olabilir. Antropolog Robert Edgerton da, Avrupa'da “kentsel nüfusun avcı-toplayıcıların uzun ömürlülüğüne ancak 19. yüzyılın ortalarında veya hatta 20. yüzyılda” ulaştığını düşünmektedir.[\[62\]](#) Bu göçebeler görünüşe göre “yaşam alanlarına en iyi şekilde uyum sağlamışlardı” ve kaynak yetersizliği nedeniyle çatışmalar başlatmak için neredeyse hiçbir nedenleri yoktu. [\[63\]](#)

Antropolog Douglas P. Fry'n filozof Patrik Söderberg ile birlikte 21 eski ve günümüze daha yakın avcı-toplayıcı toplulukta “148 ölümcül saldırı olayı” üzerine yaptığı araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. [64] Sonuçlarını şöyle özetliyorlar: Bu ölümlerin arka planında çoğunlukla kıskançlık veya intikam gibi kişisel nedenler vardı, nadiren aile kavgaları, “çok daha nadiren” ise “siyasi topluluklar arasında çatışmalar veya savaşlar” vardı. Toplulukların yaklaşık yarısında “birden fazla failin dahil olduğu ölümcül olaylar” hiç yaşanmamıştı. [65]

Avcı-toplayıcı düzenleri sadece *öncesinde* değil, yaklaşık 6.000 yıl önce kurulan devletlerle *birlikte* binlerce yıl boyunca varlığını sürdürdü. [66] James C. Scott'ın *Die Mühlen der Zivilisation* [67] (Madeniyetin Değirmenleri) adlı kitabında belirttiği gibi, bu paralel varoluşun en önemli nedenlerinden biri, avcı-toplayıcı yaşamın yerleşik hayata çekimi bir alternatif olmaya devam etmesiydi. Çünkü müstahkem yerleşim yerlerinde yaşam beklentisi ve kalitesi çoğu zaman ilk başta artmak bir yana, *azaldı*. Bunun nedenleri arasında, insanların birbirleriyle ve evcil hayvanlarla sıkı bir şekilde bir arada yaşamalarının salgın hastalıklara yol açması ve artık yaşam için gerekli olan her şeyi çoğunlukla tek bir yerden temin etmek zorunda kalınması sayılabilir.

Ancak, gelişmekte olan büyük şehirlerde de barış içinde bir arada yaşamının örnekleri vardı. Bu yerleşim yerlerinden biri, MÖ 7400'den itibaren yaklaşık 1500 yıl boyunca varlığını sürdüren, 13 hektarlık bir alana ve birkaç bin nüfusa sahip olan Anadolu'daki Çatalhöyük'tü [68].

Gıda erişimi ve maddi mülkiyet görünüşe göre oldukça eşit bir şekilde dağıtılmıştı, merkezi bir düzenleme, hatta baskı organına dair herhangi bir kanıt bulunmamakta, şiddet suçları veya ölümcül çatışmalara dair de herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Ancak, bu yerleşim yerinin sadece yüzde 5'i arkeolojik olarak keşfedilmiştir. [69] Yine de bu, savaşların insanlık için bir sabit olmadığına dair güçlü bir kanıttır.

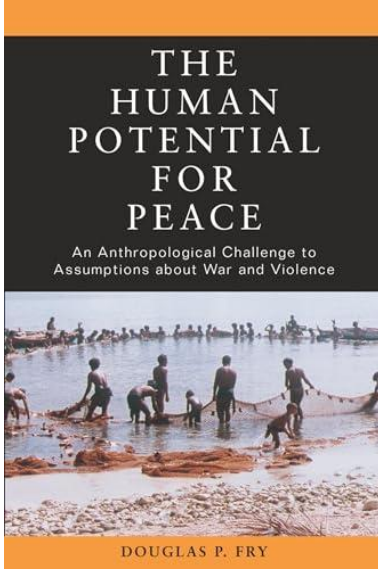
Günümüze kadar uzanan etnolojik araştırmalar, Homo sapiens temsilcilerinin uzun süre birbirleriyle iyi geçinebildiklerini *kanıtlamaktadır*.

En barışçıl toplumlardan öğrenmek

2021 yılında, uzun süredir barışın korunması için fırsatlar üzerine araştırma yapan Douglas P. Fry [70] ve sosyal psikolog Peter T. Coleman, bir makalede “Sürdürülebilir Barış Projesi”ni (Sustaining Peace Project) [71] adlı makalelerini yayınladılar. 2014 yılından bu yana, psikologlar, antropologlar, filozoflar, astrofizikçiler, çevre ve siyaset bilimcileri, bilgi ve iletişim uzmanlarından oluşan bu grup, “sürdürülebilir barış hakkında daha kapsamlı ve daha doğru bir anlayış” geliştirmeye çalışmaktadır. Coleman ve Fry, medyada yaygın olarak aktarılan aksine, bugüne kadar sınırları içinde ve komşularıyla “50, 100 hatta birkaç yüz yıldır” barış içinde yaşayan çok sayıda toplum olduğunu yazıyor. Bu, “insanların doğaları gereği savaşa programlandıkları” inancını çürütmektedir. [72] Örnek olarak, Brezilya'nın Xingu Nehri'nin üst kesimlerinde yaşayan on komşu kabileyi, İsviçre kantonlarını ve İroquois birliğini gösteriyorlar.

Barışı özellikle teşvik eden unsurlar olarak şunları belirlemişlerdir: üst düzeyde ortak bir kimlik/birleştirici kolektif faaliyetler ve kurumlar/savaşa karşı normlar, değerler, ritüeller ve semboller/kitle iletişim araçlarında (varsa) bir “barış dili”/barış vizyonunun geliştirilmesine ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunan politikacılar, girişimciler, din adamları ve aktivistler. [73]

Bu da, bugün Almanya'da veya AB'de bunlardan hangilerinin mevcut olduğu sorusunu akla getiriyor. Coleman ve Fry, AB'yi de barışsever bir toplum olarak sınıflandırıyor. Ancak makaleleri 2021 yılına ait...

Daha ayrıntılı bilgi için, *Sustaining Peace Project* [74] web sitesinde Fry'ın kitabını okumanızı öneririz: The Human Potential for Peace.

İnsan yıkıcılığının anatomisi

1973 yılında, psikanalist ve sosyal araştırmacı Erich Fromm, farklı etnik gruplar ve bunların sosyal ilişkilerinin niteliği hakkında raporlar derlemiştir. Çığır açan eseri *İnsan Yıkıcılığının Anatomisi* [75]'de, 20. yüzyılın ikinci yarısında bile, yaşamı onaylayan, savaşı olmayan, genellikle matriarkal yönelimli, sözde öldürme dürtüsünü bastırmaya gerek olmayan istikrarlı sosyal topluluklar olduğunu okuyabiliriz. [76] Fromm şöyle özetliyor:

“Tüm kültürlerde insanların hayatlarına yönelik tehditlere karşı savaşıarak (veya kaçarak) kendilerini savunduklarını gözlemlese de, pek çok toplumda yıkıcılık ve zulüm o kadar azdır ki, bu büyük farklılıkları ‘doğuştan gelen’ bir tutkuyla açıklamak mümkün değildir.” [77]

Fromm'un kitabı ayrıca, benim bilgim dahilinde, psikanaliz, (sosyal) psikoloji, paleontoloji, antropoloji, arkeoloji, nörofizyoloji, hayvan psikolojisi ve tarih biliminden, insanın doğuştan gelen işbirliği ve barışçıl olma eğilimini destekleyen argümanların en kapsamlı derlemesini sunmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgili olan bazı noktaları öne çıkarmak istiyorum:

- Latince “aggrederere” = birine veya bir şeye yaklaşmak, bir şeye saldırmak kelimesinden türeyen saldırganlık, kötü bir şey olmakla kalmayıp, eylem repertuarımızın hayati ve sağlıklı bir parçasıdır. Sadece onun yardımıyla sınır koyma, kendini kabul ettirme, kendini savunma ve kendini koruma mümkündür. Hayatımızın başlangıcında bile, dar doğum kanalından geçip doğmak için bu beceriye ihtiyacımız vardır. Bu anlamda sağlıklı bir şekilde saldırgan olma becerisi hem hayvanlarda hem de insanlarda vardır. Bu beceri her zaman tehditkar durumlar veya zorluklarla bağlantılıdır. Saldırganlık *dürtüsü* (Konrad Lorenz) veya hatta ölüm dürtüsü (Sigmund Freud) varsayımları temelsiz spekülasyonlardır. [78]

- Bazı durumlarda, saldırgan davranışlar yıkım ve tahribatla da bağlantılı olabilir – örneğin, bir aslanın bir antilopu parçalaması veya insanların acil meşru müdafaa durumunda öldürmesi gibi. Ancak hayvanlarda ve ruhsal olarak yeterince sağlıklı insanlarda bu yıkım asla bir amaç haline gelmez.

- Ne hayvanlar ne de ruhsal olarak sağlıklı insanlar sadistçe, kasıtlı olarak yaşam düşmanı, zevkli bir şekilde acımasız davranışlar sergilerler. Sadece yıkıcı hale getirilmiş, bu nedenle psikolojik olarak ciddi şekilde bozuk insanlar savaş ister.

- İnsan, hem gerçek hem de gerçek olmayan, sadece ima edilen hayati tehditleri zihinsel olarak önceden tahmin edebilir. İkincisi de, biyolojik temelli, türün veya kendinin korunmasına hizmet eden saldırganlık veya yıkıcılık tetikleyebilir. Bu, iktidar elitleri tarafından kitlelerde savaş hazırlığı yaratmak için sıklıkla kullanılmıştır ve kullanılmaktadır.

- Anamlı bir varoluş, doyurucu kişilerarası ilişkiler ve derin psikoterapi, yıkıcılığa yol açan sosyalleşmenin etkilerini hafifletmeye veya iyileştirmeye yardımcı olabilir. [79]

Potansiyel katiller olarak dünyaya gelip gelmediğimiz, *bireysel yaşam öykülerinden de anlaşılabilir. Savaş ve kitlesel katliam gibi ağır suçlar işlemiş kişilerin biyografileri, bu konuda en iyi örneklerdir.*

Goebbels

Joseph Goebbels, [80] 1897 doğumlu, daha sonra Nazi propaganda bakanı olarak Nazi devletinin Yahudi, komünist ve Sovyet karşıtı savaş propagandasının baş sorumlularından biri oldu. Çocukluk ve gençlik döneminde hayranlık duyan Goebbels, şiirler, tiyatro ve piyano parçaları yazdı, Gottfried Keller, Theodor Storm, Schiller ve Goethe'nin yanı sıra diğer yazarları da okudu, aşık oldu ve sevgi ve takdirle dolu bir hayat umdu.

Bu umudun giderek başarısızlığa uğramasında, çocukluk çağına oluşan topuk ağrısı, daha doğrusu bu engele karşı gösterilen olumsuz tepkiler etkili oldu. Katolik bir ailenin çocuğu olarak, ailesi bu durumu en iyi şekilde inkar edilebilecek bir “felaket” olarak görüyordu. Akrabaları ve sınıf arkadaşları bu durumdan hoşnutsuzluk ve tiksinti duyuyordu, daha sonra da onun ilgisini çeken bazı kadınlar da aynı şekilde tepki gösterdi.

Zamanla, diğer insanlara duyduğu karşılık bulamayan aşkın yerine, “vatan” adlı ikame nesne ön plana çıktı. Ancak 1919'da, “milliyetçi” görüşlere sahip 22 yaşındaki Goebbels, Yahudi bir profesörün yanında doktora yapmak için başvurdu ve başarılı oldu. Profesör, Goebbels'i “olağanüstü nazik” ve “kibar bir adam” olduğunu belirtti. [81] 1920'de, Batı Almanya'da gerici Freikorps ve Reichswehr'e karşı ilk başta zafer kazanan ‘sol’ kitle ayaklanmasını şöyle değerlendirdi: “Ruhr bölgesinde kırmızı devrim [...]. Uzaktan heyecanla izliyorum”. [82]

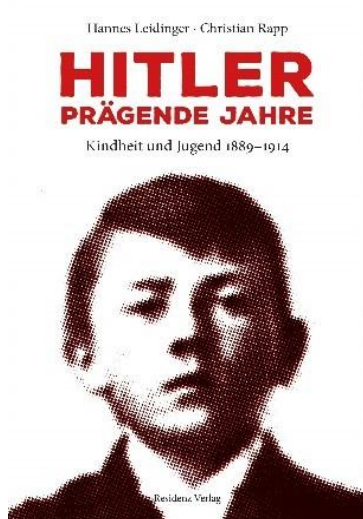
Kendisini ve Almanya'yı kurtaracak bir “dahi” arayışında olan Goebbels, 1921'de Adolf Hitler'i ilk kez duydu ve hayal kırıklığına uğradı. Şöyle bir şiir yazdı: “Sadece bir gamalı haç gördüğümde, tuvalete gitme isteği duyuyorum.” [83]

Ancak mesleki ve özel hayatındaki hayal kırıklıkları, işsizlik, açlık, geçim sıkıntısı [84] ve ruhsal sorunlar artmaya başladı: Anlamsızlık hissi, intihar düşünceleri, alkol bağımlılığı, sinir krizleri. Artık “derin depresyon dönemleri” ile “fanatik irade patlamaları” arasında gidip geliyordu. [85]

1922'de nişanlısından onun “yarı Yahudi” olduğunu öğrendi, bu durum onu rahatsız etse de, ilişkiyi ilk başta bitirmedi. [86] 1924'te Karl Marx'ın “Kapital”inden hala olumlu yanlar bulabiliyordu. [87]

Ancak yavaş yavaş, özellikle de ona aşağılık duygularını ve depresifliğini bastırmasına izin verdikleri için, Nazi ideolojisi ve Führer kültünün tamamen etkisi altına girdi. Artık, kendi ifadesiyle, “gökyüzünde bir beyaz bulut, gamalı haç şekli oluşturuyordu”. [88] Hitler'in koşulsuz takipçisi hazırды. Ancak bu süreç neredeyse 30 yıl sürdü.

Hitler

Adolf Hitler kadar hakkında bu kadar çok yayın olan başka bir kişi yoktur. 2020 yılında, onun çocukluğu ve gençliği hakkında mevcut bilgileri bir araya getiren bir kitap daha eklendi: *Hitler – Prägende Jahre* (Hitler – Etkileyici Yıllar). [89]

Buradan bir kez daha şunu çıkarabiliriz: Ergenlik çağındaki Adolf, büyük fikirlerle telafi ettiği özgüven sorunlarından giderek daha fazla etkileniyordu; ayrıca inatçılık, dik başlılık ve sözlü saldırganlık da artıyordu. Ancak bu, o dönemde çocuklara ve gençlere karşı uygulanan, kısmen acımasızca baskıcı muameleye maruz kalan Hitler için şaşırtıcı ve nadir bir durum değildi.

Ve: Hitler uzun süre başka bir yönünü, yani duygusal titreşim yeteneğini koruyabildi. O zamanlar 18 yaşındaki Hitler'in annesini

kanserden kurtarmak için boşuna çaba sarf eden Yahudi doktor Eduard Bloch, on yıllar sonra, annenin ölüm gününde oğlunu nasıl gördüğünü şöyle anlattı:

“Uykusuz bir gecenin yorgunluğunu yüzünde taşıyan Adolf, annesinin yanında oturuyordu. Annesi hakkında son bir izlenim edinmek için onu çizmişti [...]. Kariyerim boyunca, Adolf Hitler kadar kederden mahvolmuş birini görmedim. [...] O zamanlar hiç kimse, onun bir gün tüm kötülüğün vücut bulmuş hali olacağını tahmin edemezdi.”[90]

Bu nedenle, Goebbels veya Hitler'in bile dünyaya canavar olarak geldikleri, “savaş yeteneği” ile doğdukları iddia edilemez.

Bazen askerlerle ilgilenmek de umut verebilir. ABD'li askeri uzman Dave Grossman, “orduların en büyük zorluğunun, askerlerin diğer insanları öldürme konusundaki isteksizliğini aşmak olduğunu” kanıtlamaktadır. “Öldürme çekincesi” ancak “duyarsızlaştırıcı talim ve hedefli eğitim” ile ortadan kaldırılabılır. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'li askerler öldürmeye o kadar az hazırlıklıydılar ki, “piyadelerin sadece yüzde 15 ila 20'si ateş etti”.[\[91\]](#)

Özet

1) İnsanların her zaman savaştığı iddiası, bilimsel temelden yoksundur, güvenilmezdir ve yanıltıcıdır.

2) “Doğuştan savaşçı” olup olmadığımız, “savaşma yeteneği”nin insan doğasının bir parçası olup olmadığı sorusu bilimsel olarak araştırılabilir ve net bir HAYIR cevabı ile yanıtlanabilir.

Kendi çocuğu olan veya küçük çocuklarla yeterince yoğun temas halinde olanlar, bu noktada bu çocukları sebepsiz yere saldırgan veya hatta yıkıcı olarak algılayıp algılamadıklarını düşünebilirler – “doğuştan savaşçı” olarak algılayıp algılamadıklarını da düşünebilirler. Artık çeşitli bilim dallarından, dünyaya prososyal davranış, sevgi, dostluk, işbirliği ve barışçılık potansiyeli ile geldiğimizi kanıtlayan çok sayıda bulgu var.[\[92\]](#) Ve bu potansiyel kendini gerçekleştirmek için can atıyor! Bugün yeniden savaş ve toplu katliamlara neden olan politikacılar, hatta bu katliamları gerçekleştirenler bile, birkaç yıl önce iyi insanlar olarak dünyaya gelmişlerdir.

Başka bir deyişle: Hepimiz iyi bir toplumda iyi insanlar olmak için gerekli tüm koşullara sahibiz. Buna dayanarak, insanlığın erken dönemleri hakkında makul bir spekülasyon yapmak mümkündür. Günümüzde birçok bilim insanı tarafından kabul edilen bir tez, tüm Homo sapiens temsilcileri için – Neandertaller de buraya eklenebilir – bir “psikolojik bütünlük” varsayımdır. Başka bir deyişle: “modern” insanlar var olduğundan beri, aynı türden ruhsal eğilimlere sahiptirler. Graeber ve Wengrow[\[93\]](#), “fil avcılığı veya lotus tomurcukları toplamakla geçinen bir insan, şoförlük veya bar işletmeciliği yaparak para kazanan ya da bir üniversite bölümünü yöneten bir insan kadar analitik, eleştirel, şüpheci ve yaratıcı olabilir” diye yazmaktadır.

Dolayısıyla, uzak insan atalarımızın da bizim doğuştan olduğu kadar savaş meraklısı olmadıklarını varsayabiliriz.

Peki ya bugün?

İçimizde iyi bir toplumda iyi insanlar olma potansiyeli varsa, bu potansiyel neden *gerçekleşmiyor*? Çünkü iyi bir toplumda yaşamıyoruz.

Çocuklar hiçbir şekilde yetişkinlerden daha az değerli değildir. Ancak yetişkinlere kıyasla, yaşam koşullarını kendileri belirleme olanağına neredeyse hiç sahip değildirler. Otoriter hiyerarşiler, sömürü, baskı, ailevi ve devlet kontrolü ve çevre tahribatının hakim olduğu bizim gibi bir dünyada, ruhsal açıdan sağlıklı çocukların gelişmesi için çok az yer vardır.

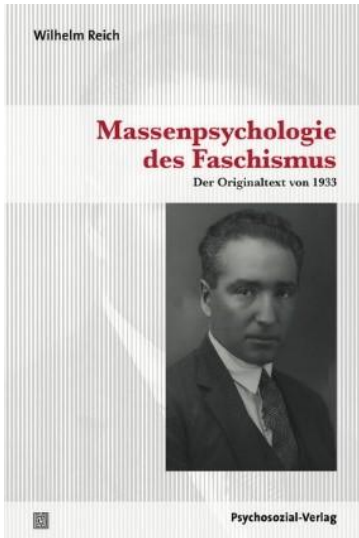
Bundan kaynaklanan acı ve yoksunluklar, çoğu zaman yeterince karşılanamayan ihtiyaçları, keder, acı ve öfkeye neden olur – ve bunlar genellikle ebeveynlere karşı uygun şekilde ifade edilemez. Bu nedenle, bu duygular yıkıcı boyutlara ulaşana kadar birikirler – bu durum daha sonra okulda, eğitimde, meslek ve iş ortamında yaşanan aşağılanmalarla daha da güçlenir.

Bu tür biriken duyguların da çoğu zaman resmi olarak dışı vurulmasına izin verilmediğinden – örneğin asker olmak gibi durumlar hariç – bunlar sosyal uyum, nezaket ve kibarlık maskesinin arkasına gizlenir. Böylece – hala – yukarıya doğru eğilen, aşağıya doğru basan “otoriter karakter” ortaya çıkar.[\[94\]](#)

Ve bu, tüm sosyal yapı için son derece endişe verici sonuçlar doğurur. Yıkıcı duygular sadece bilinçaltında sürekli olarak mevcut olmakla kalmaz, uygun bir fırsat bulduklarında her an saklandıkları yerden fırlayabilirler. Medya ve siyaset, sosyal açıdan zayıf veya şeytanlaştırılmış “yabancılar”ı hedef olarak sunarsa, bu daha da kolaylaşır. Eskiden Almanya’da bunlar başta Yahudiler, komünistler ve Ruslar idi – ve şu anda yine Ruslar, yakında muhtemelen Çinliler de eklenecek.[\[95\]](#)

Bu şekilde, yıkıcı psikolojik yapıların kitlesel olarak sosyalleştirilmesi ve medya manipülasyonu yoluyla, insanları “savaşmaya uygun” hale getirmek için çabalar sürdürülmektedir. Ne kadar saldırgan ve özgüven bozukluğu yaşarsak, her türlü yıkıcı amaç için o kadar kullanışlı hale geliriz – bu amaçlar ister milliyetçi, neo-faşist, fundamentalist, emperyalist, çevreyi tahrip eden, çocuk, kadın, eşcinsel veya yabancı düşmanı ideolojilerle süslenmiş olsun.

Kitlesel olarak biriken patlayıcı öfkeye bir çıkış yolu sunulursa, düşünceler değiştirilebilir hale gelir: Terör ve cinayet, “sağcı” veya “solcu” dünya görüşüyle, Tanrı’nın şerefine, Allah’ın kurtuluşu için, bir eko-diktatörlük lehine veya – şu anda olduğu gibi – Batı’nın neoliberal “kurallara dayalı” dünya mutluluğunun bir parçası olarak gerekçelendirilebilir.

Psikanalist Wilhelm Reich, 1933 yılında *Faşizmin Kitlesel Psikolojisi* adlı kitabında bu temel süreci şöyle tanımlamıştır: Çocukların baskı altına alınması onları “korkak, çekingen, otoriteden korkan, burjuva anlamında uslu ve eğitilebilir” hale getirir. Çocuklar önce “otoriter bir minyatür devlet olan aileyi” deneyimliyor, [...] daha sonra genel toplumsal çerçeveye uyum sağlayabiliyor. Bu eğitim sürecinden sonra doğal yollarla tahliye edilemeyen biriken yaşam enerjisi, , şimdi alternatif çıkış yolları arar, doğal saldırganlığa akar ve bunu “birkaç kişinin emperyalist çıkarları için sahnelediği savaşın kitle psikolojisinin temelini oluşturan acımasız sadizme” dönüştürür. Bu şekilde psikolojik olarak deforme olmuş insan, yaşam çıkarlarının aksine “hareket eder, hisseder ve düşünür”. [\[96\]](#)

Böylece bizler “savaşçılar” YAPILIYORUZ.

Ancak doğamız gereği barışçıl, dayanışmacı ve prososyal olmak bizim için kaçınılmazdır – diğer insanlar olmadan ‘insan’ olamayız, hayatımızın başında onlar olmadan var olamayız – bu yüzden “savaşçı” olarak yetiştirilmek bizi hasta ediyor.

Alternatifler, perspektifler

Soru şu: İnsanların doğuştan sahip oldukları barışçıl yapıya geri dönmeleri için ne yapılmalı – ya da daha da iyisi: barışçıl yapılarını koruyabilmeleri için ne yapılmalı?

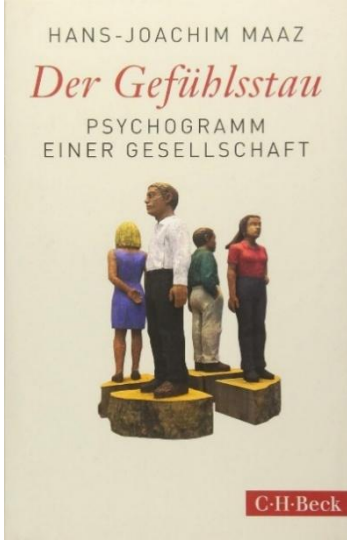
Bu konu hakkında birçok kez görüş bildirdiğim için[\[97\]](#), çok kısa olacağım.

Hala ekonomik ve politik koşulların kökten değişmesine, giderek daha yıkıcı hale gelen neoliberal-kapitalist toplum yapısından çıkmamıza ihtiyacımız var. Ancak, özellikle “gerçek sosyalizm” deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla görüldüğü gibi, bu tek başına yeterli değildir. Buna *psikososyal* bir devrim de eklenmelidir.

Bunun arkasındaki bağlantıyı Wilhelm Reich 1934’te şöyle özetlemiştir:

“Sadece insanların yapısını değiştirmeye çalışırsanız, toplum direnir. Sadece toplumu değiştirmeye çalışırsanız, insanlar direnir. Bu, hiçbirinin tek başına değiştiremeyeceğini gösterir.”[98]

Günümüz için bunu şöyle somutlaştırabiliriz: Yetişkinler, psikoterapötik bilgileri de kullanarak, sosyalle edilmiş ruhsal bozuklukları üzerinde çalışmalı ve aynı zamanda çocuklarının ve torunlarının bu bozuklukları hiç geliştirmeden kalmasını sağlamalıdır.

Psikanalist Hans-Joachim Maaz, *Der Gefühlsstau*[99]adlı kitabında, DDR'nin dönüşümünde buna benzer bir “terapötik kültür” kavramını ortaya attı ve bunu daha sonra “ilişki kültürü”[100]olarak geliştirdi. Çocukları sevgiyle hayata hazırlamak, iyi ve eşitlikçi ilişkiler, doyurucu bir cinsellik ve ruh sağlığı için aktif olarak çabalamak, aile, okul, iş, medya, kilise, siyaset ve devlette, yaşamı tehdit eden otoriter ve hatta savaşı teşvik eden normları aktif olarak kınamak ve buna karşı direniş gösterebilecek benzer düşünen kişiler aramak – bu, zamanla daha da önem ve önem kazanmıştır.[101]

Bu tür çabaların uzun vadeli hedefini en özlü şekilde Erich Fromm tanımlamıştır: “kimsenin kendini tehdit altında hissetmediği sağlıklı bir toplum: çocukların ebeveynleri tarafından, ebeveynlerin üstleri tarafından, bir sosyal sınıfın diğerleri tarafından, bir ulusun süper güçler tarafından”. [102]

Notlar ve kaynaklar

[1] Kapak tasarımı için Jan Petzold'a bir kez daha teşekkür ederim. Bu yazının önceki bir versiyonu 2023'te web sitemde ve 2025'te *apolut*'ta yayınlanmıştır (<https://apolut.net/sind-wir-geborene-krieger/>). Yeni versiyonun hazırlanmasında, prehistorik ve kültür bilimci Martin Kuckenburger ile yapılan verimli görüş alışverişi önemli katkı sağlamıştır.

Burada, özel bir uzmanlığım olmayan çeşitli bilim alanlarından alıntılar yaptığım ve ağırlıklı olarak ikincil kaynaklar kullandığım için, metinde bahsedilen kitapların yardımıyla kendi görüşünüzü oluşturmanızı ve özellikle arkeolojik buluntularla ilgili olarak internette güncellemeleri takip etmenizi tavsiye ederim.

[2] https://de.wikipedia.org/wiki/Krieg#Ebenen_der_Kriegsf%C3%BChrung.

[3] “Savaş, herkesin babası, herkesin kralıdır. Bazılarını tanrı, bazılarını insan, bazılarını köle, bazılarını özgür yapar” (<https://de.wikipedia.org/wiki/Heraklit>).

[4] “Öncelikle, sivil toplumun olmadığı bir durumda (bu durum doğal durum olarak adlandırılabilir) insanların durumu, herkesin herkese karşı savaştığı bir durumdan başka bir şey olmadığını ve bu savaşta herkesin her şeye hakkı olduğunu göstereceğim” (https://de.wikipedia.org/wiki/Bellum_omnium_contra_omnes).

[5] Sigmund Freud (1930) [1929]: Das Unbehagen in der Kultur, in ders.: GW Band 14, Fischer, S. 419–506, burada S. 471. Freud'un burada Hobbes'a haksız bir şekilde atıfta bulunması ve ayrıca kurtları karalaması hakkında bkz. <https://andreas-peglau-psychoanalyse.de/der-mensch-ist-dem-menschen-kein-wolf-ueber-eine-eklatante-freudsche-fehleistung/>.

[6] Mayıs 2016'dan beri Obama "resmi olarak en uzun süre savaşan ABD başkanı" idi. Onun yönetimi altında ABD o tarihe kadar "toplam 2663 gün savaştı" (<https://www.spiegel.de/panorama/krieg-barack-obama-ist-der-us-praesident-mit-den-meisten-kriegstagen-a-00000000-0003-0001-0000-000000567071>) . Ayrıca, "insansız hava araçlarıyla öldürme devlet doktrini haline geldi ve her hafta sözde 'Öldürme Listesi'ni imzaladı" (<https://www.deutschlandfunkkultur.de/drohnenkrieg-obamas-toedliches-erbe-100.html>), bu da binlerce masum insanın "ikincil hasar" olarak kurban gitmesine neden oldu.

[7] <https://www.welt.de/politik/ausland/article5490579/Seine-Rede-zum-Friedensnobelpreis-im-Wortlaut.html>.

[8] <https://www.zukunftsinstitut.de/artikel/warum-gibt-es-noch-immer-kriege/> Enstitünün yeniden tasarlanan web sitesinde Mart 2025'te bu makaleyi bulamadım.

[9] A.g.e.

[10] Martin Kuckenburg (1993): Siedlungen der Vorgeschichte in Deutschland, 300000 bis 15 v. Chr. (Almanya'da Prehistorik Yerleşim Yerleri, MÖ 300.000 ila 15), Dumont, s. 10.

[11] <https://de.wikipedia.org/wiki/Menschenaffen#Entwicklungsgeschichte>.

<https://de.wikipedia.org/wiki/Hominisation> adresinde beş ila yedi milyon yıl söz konusu iken,

https://de.wikipedia.org/wiki/Stammesgeschichte_des_Menschen adresinde 7,9 milyon yıl belirtilmektedir. Günümüz şempanzelerinin (ve bonoboların) davranışlarından günümüz insanların psikososyal eğilimlerine ilişkin sonuçlar çıkarmak oldukça spekülatiftir: Altı milyon yıllık bağımsız evrim sürecinde her iki türde de çok şey değişmiş olabilir. Antropolog R. B. Ferguson, günümüz şempanzelerinin "katil maymunlar" olduğunu iddia eden araştırmalar hakkında araştırma yapmıştır. Bu iddia, genellikle insanlığın mirası olarak yorumlanmaktadır. Sonuç: 18 şempanze araştırma merkezinde "toplam 426 yıllık saha gözlemleri" sırasında kaydedilen veya tahmin edilen 27 tür içi öldürme olayının "15'i sadece iki şiddetli çatışma durumundan kaynaklanmaktadır [...]". Geri kalan 417 yıllık gözlemlerde ortalama sadece 0,03 cinayet anlamına geliyor." Ayrıca Ferguson, bu ölümcül çatışmaların "evrimsel bir strateji değil, şempanzelerin yaşam alanlarına insan müdahalesine bir tepki" olduğunu düşünüyor (<https://www.scientificamerican.com/article/war-is-not-part-of-human-nature/> Çeviri A.P. Bkz. Martin Kuckenburg, 1999: Lag Eden neandertal miydi? Erken insanları arayışında, Econ, s. 154ff.).

[12] https://de.wikipedia.org/wiki/Stammesgeschichte_des_Menschen.

[13] https://www.mpg.de/11820357/mpi_evan_jb_2017. Ancak: "Günümüz insanların görünüşünde geniş bir çeşitlilik" olduğu için, "modern" insanın ne olduğu ve fosil buluntularında ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusunda bir fikir birliği yoktur (G. J. Sawyer/ Viktor Deak: Der lange Weg zum Menschen. Lebensbilder aus sieben Millionen Jahren Evolution, Spektrum 2008, s. 174) . Daha eski, insan öncesi hominidlerde bulgular giderek daha belirsiz hale geliyor. Çoğu zaman, yaşları yüz binlerce yıl farklı olan veya bulundukları yerler binlerce kilometre uzaklıkta olan kemikler, varsayılan hominid türlerinin (yeniden) yapılandırılması için bir araya getiriliyor (aynı eser, örn. s. 13f.). Örneğin, çok dikkat çeken "Denisova insanı", DNA analizi dışında, *bir* parmak kemiği (yaş: 48.000 ila 30.000 yıl), *bir* ayak parmağı kemiği (yaş: 130.000 ila 90.900 yıl), *iki* azı dişi (biri 50.000 yıldan eski, diğeri 50.000 yıldan yeni) ile kesin olarak kanıtlandığı söylenmektedir. Bu kalıntılar Kazakistan sınırında bulunmuştur. Ayrıca Çin'in Tibet bölgesinde kazılan *bir* alt çene kemiği (yaş: 160.000 yıl) da bu kanıtları desteklemektedir (<https://de.wikipedia.org/wiki/Denisova-Mensch>; <https://www.mpg.de/5018113/denisova-genom>).

[14] <https://www.planet-wissen.de/natur/energie/feuer/index.html>.

[15] James C. Scott (2019): Die Mühlen der Zivilisation. Eine Tiefengeschichte der frühesten Staaten, Suhrkamp, s. 20, bkz. Hannes Stubbe (2021): Weltgeschichte der Psychologie, Pabst, s. 27.

[16] David Graeber/ David Wengrow (2021): Başlangıçlar. İnsanlığın yeni tarihi, Klett-Cotta, s. 96, 98. Kuckenburg (bkz. not 11, s. 13–15) de arkeoloji ve paleoantropolojinin dezavantajlarını benzer şekilde tanımlamaktadır.

[17] Harald Meller, Kai Michel, Carel van Schaik (2024): Şiddetin Evrimi. Neden Barış İstiyoruz, Ama Savaşıyoruz, dtv, s. 136.

[18] A.g.e., s. 152.

- [19] <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/wissen/acht-milliarden-menschheit-wachstum-e418385/> İlkel dönemlerdeki nüfuslarda şiddetli dalgalanmalarla ilgili hipotezler için bkz.: <https://science.orf.at/stories/3221020/>.
- [20] 3.000 kalıntıya, zaman geçtikçe giderek daha az iskelet parçası eklendiğinden, Homo sapiens türünün ötesine geçildiğinde toplam sayı ciddi şekilde artmamaktadır. Ayrıca, “milyonlarca Neandertal” , şimdiye kadar “sadece iki ila üç yüz bireyin kalıntıları” ortaya çıkmıştır (Rebecca Wragg Sykes, 2022: Der verkannte Mensch. Ein neuer Blick auf Leben, Liebe und Kunst der Neandertaler, Goldmann, s. 63).
- [21] Graeber/ Wengrow (not 16 gibi), s. 100f. Tarihleme için sıklıkla kullanılan radyokarbon yöntemi de sadece son 60.000 yıl için geçerlidir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Radiokarbonmethode>.
- [22] <https://science.orf.at/stories/3219658/>.
- [23] Bkz. Stubbe (not 15), s. 15–67.
- [24] R. Brian Ferguson, “The Birth of War” (https://www.naturalhistorymag.com/htmlsite/0703/0703_feature.html). Çeviri A.P. 24.5.25 tarihinde düzeltildi. Daha önce, Ferguson'un ek olarak atıfta bulunduğu 117 numaralı buluntu yerinden (bkz. aşağıda) 24 şiddet kurbanını dahil etmemiştim: “Site 117 dışında, bugüne kadar incelenen yüzlerce benzer antik kalıntıdan sadece yaklaşık bir düzine 10.000 yaşında veya daha eski Homo sapiens iskeleti, kişiler arası şiddetin açık belirtilerini göstermektedir.”
- [25] https://www.researchgate.net/figure/Cranium-17-bone-traumatic-fractures-A-Frontal-view-of-Cranium-17-showing-the-position_fig4_277326376; <https://www.20min.ch/story/cranium-17-das-aelteste-mordopfer-der-geschichte-162218687169>.
- [26] Meller et al (bkz. not 17), s. 146.
- [27] A.g.e., s. 139.
- [28] <https://de.wikipedia.org/wiki/Krieg>.
- [29] A.g.e.
- [30] R. Brian Ferguson (not 24). Çeviri A.P.
- [31] <https://www.scinexx.de/news/geowissen/kein-steinzeit-krieg-in-jebel-sahaba/>.
- [32] Dirk Husemann (2005): Als der Mensch den Krieg erfand, Thorbecke, s. 34.
- [33] Not 31.
- [34] Husemann (not 32), s. 34. Meller et al (not 17), s. 154f. de benzer şekilde argümanlar ileri sürmektedir.
- [35] A.g.e., s. 155.
- [36] Wragg Sykes (not 20 gibi), s. 25. Homo sapiens'in Neandertalleri yok ettiği tezinin geçerli olmadığı konusunda bugün büyük ölçüde fikir birliği vardır. Bkz. a.g.e., s. 451–454; Martin Kuckenbug (2005): Der Neandertaler. Auf den Spuren des ersten Europäers, Klett-Cotta, s. 282–296; Meller et al (bkz. not 17), s. 142.
- [37] Meller et al (bkz. not 17), s. 146f., 162.
- [38] 35.000 yıl önce, dünya nüfusunun en fazla üç milyon olduğu tahmin edilmektedir (Scott, not 15, s. 22).
- [39] Christopher Ryan/ Cacilda Jethá (2016: Sex. Die wahre Geschichte, Klett-Cotta, s. 201) “ilkel bolluk toplumu”ndan bahsetmektedir . Bu, Marshall Sahlins'in “The original affluent society” (Orijinal bolluk toplumu) adlı denemesinden esinlenmiştir: https://www.uvm.edu/~jdericks/EE/Sahlins-Original_Affluent_Society.pdf (ayrıca bkz.: <https://www.matthes-seitz-berlin.de/buch/die-urspruengliche-wohlstandsgesellschaft.html>). Elbette o zamanlar da iklim değişiklikleri vardı ve bunlar örneğin buzul çağlarına yol açtı. Ancak genellikle bu değişiklikler o kadar yavaş gerçekleşti ki, uyum sağlamak mümkün oldu (Wragg Sykes, not 20, s. 104–124) . 70.000 yıl önce bir volkanik patlamanın sonuçları nedeniyle neredeyse tüm insanlığın kısa sürede yok olduğu varsayımı çok tartışmalıdır (<https://de.wikipedia.org/wiki/Toba-Katastrophentheorie>).
- [40] Rutger Bregman (2020): Im Grunde gut. Eine neue Geschichte der Menschheit, Rowohlt, s. 115. Şu anda bilinen en eski mağara resmi 45.000 yaşındadır (<https://de.wikipedia.org/wiki/H%C3%B6hlenmalerei>).

- [41] https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Kilianst%C3%A4dten,
https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Halberstadt,
https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Talheim,
https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Schletz;
<https://www.scinexx.de/news/archaeologie/war-dies-der-erste-krieg-europas/>.
- [42] https://de.wikipedia.org/wiki/Felsmalereien_in_der_spanischen_Levante. Bkz. ayrıca Husemann (not 32), s. 61f.
- [43] Avcılıkta silah kullanımına dair ilk kanıtlar yaklaşık 500.000 yıl öncesine dayanmaktadır (<https://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/fruehmenschen-jagten-schon-vor-500000-jahren-mit-stein-speerspitzen-a-867412.html>). Av silahları olarak “kesin olarak kanıtlanmış” olanlar, 300.000 yıllık mızraklardır. Bu mızraklar, Aşağı Saksonya'nın Schöningen kentinde, bu mızraklarla avlanmış çok sayıda yabani atın kemikleri arasında bulunmuştur (Martin Kuckenburger, 2022: Friedrich Engels' Frühgeschichte und die moderne Archäologie, o.O., s. 79) . Ancak hayvanları avlamak, insanları öldürmek anlamına gelmez. 2025 yılında, tartışmalı bir tarihleme yöntemi kullanılarak mızrakların yaşı sadece 200.000 yıl olarak tahmin edildi (<https://www.welt.de/wissenschaft/article256093064/Archaeologie-Die-Schoener-Speere-sind-100-000-Jahre-juenger-mit-Folgen.html>) .
- [44] Bkz. Scott (not 15), s. 159–164.
- [45] Brigitte Röder/ Juliane Hummel/ Brigitta Kunz (2001) [1996]: Göttinnendämmerung. Das Matriarchat aus archäologischer Sicht, Königsfurt, s. 396. Ayrıca bkz. Graeber/ Wengrow (not 16), s. 238–244.
- [46] Scott (not 15), s. 20. Ayrıca bkz. https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_der_Schrift. Ayrıntılı bilgi için: Martin Kuckenburger (2016): Wer sprach das erste Wort? Die Entstehung von Sprache und Schrift, Theiss.
- [47] Bregman (not 40 gibi), s. 139–161. 30.5.25 tarihli ek literatür önerisi: Gerd Reuther (2025): Tatort Vergangenheit: Wie eine Fake Past unsere Zukunft diktiert, Engelsdorfer.
- [48] Kuckenburger (not 36 gibi), s. 9.
- [49] https://de.wikipedia.org/wiki/Neandertaler#Verwandtschaft_zum_modernen_Menschen.
- [50] Stubbe (bkz. not 15), s. 33.
- [51] Bu, onların bizden daha zeki oldukları anlamına gelmez, ancak gelebilir (bkz. a.g.e., s. 25).
- [52] Bkz. not 16 ve 36.
- [53] R. Brian Ferguson (2013): Pinker's List: Exaggerating Prehistoric War Mortality, Douglas P. Fry (ed.): War, Peace, and Human Nature, Oxford University Press, s. 112–131 (https://www.researchgate.net/publication/273371719_Pinker's_List_Exaggerating_Prehistoric_War_Mortality). Bkz. ayrıca Ryan/ Jethá (not 39), s. 212–215 ve Bregman (not 40), s. 112f.
- [54] Meller et al (not 17), s. 37.
- [55] <https://scilogs.spektrum.de/menschen-bilder/wird-alles-immer-besser-ein-kritischer-blick-auf-steven-pinkers-geschichtsoptimismus/>.
- [56] https://de.wikipedia.org/wiki/Napoleon_Chagnon.
- [57] Ryan/ Jethá (bkz. not 39), s. 223–227; Bregman (bkz. not 40), s. 111f.
- [58] Bregman (bkz. not 40).
- [59] Antropolojide, tarih öncesi dönemden değerlendirilebilir kalıntılar bulunmadığından, son bin yıllara ait gelenekler veya günümüze kadar uzanan avcı ve toplayıcıların saha gözlemlerinden, eski Homo sapiens'in yaşam tarzı hakkında çıkarımlarda bulunmak sık rastlanan bir durumdur. Ancak bunlar da spekülasyonlardır. Özellikle de günümüzde, geri kalan dünyadan tamamen kopuk etnik grupların neredeyse hiç kalmamış olması nedeniyle. Bkz. Kuckenburger (not 43), s. 136f.
- [60] https://de.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hobbes.
- [61] Meller et al (not 17), s. 113.
- [62] Ryan/ Jethá (bkz. not 39), s. 204, 236, s. 238.
- [63] Meller et al (bkz. not 17), s. 113.

- [64] https://www.researchgate.net/publication/250920560_Lethal_Aggression_in_Mobile_Forager_Bands_and_Implications_for_the_Origins_of_War.
- [65] A.g.e., s. 272. Çeviri A.P.
- [66] <https://de.wikipedia.org/wiki/Staatsentstehung>.
- [67] Scott (not 15 gibi), bkz. ayrıca <https://www.soziopolis.de/die-muehlen-der-zivilisation-1.html>.
- [68] <https://de.wikipedia.org/wiki/%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCk>.
- [69] Graeber/ Wengrow (bkz. not 16), s. 236, 245ff.
- [70] <https://www.uncg.edu/employees/douglas-fry/>.
- [71] <https://sustainingpeaceproject.com/>.
- [72] https://greatergood.berkeley.edu/article/item/what_can_we_learn_from_the_worlds_most_peaceful_societies. Çeviri A.P.
- [73] A.g.e.
- [74] Douglas P. Fry (2005): The Human Potential for Peace: An Anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence, Oxford University Press; <https://sustainingpeaceproject.com/>.
- [75] Erich Fromm (1989): Die Anatomie der menschlichen Destruktivität, in ders.: Gesamtausgabe, Bd. 7, dtv.
- [76] A.g.e., s. 148–262. 1998 yılında etnografik atlas, 160 “tamamen matrilineal” – yani sadece anne soyunu dikkate alan – “yerli halk ve etnik gruplar” kaydetmişti. Bu, dünya çapında kayıtlı 1267 etnik grubun yaklaşık %13’ünü oluşturuyordu (<https://de.wikipedia.org/wiki/Matriarchat>).
- [77] Fromm (not 75 gibi), s. 158f.
- [78] Daha fazla bilgi için: https://andreas-pegelau-psychoanalyse.de/wp-content/uploads/2018/07/Mythos-Todestrieb-pid_2018_02_Pegelau.pdf.
- [79] İnsanların yıkıcı izleri aşabilmelerinin mümkün olduğunu, terapötik çalışmalarım da sürekli olarak kanıtlamaktadır.
- [80] Bkz. Goebbels, Joseph (1992) [1990]: Tagebücher 1924-1945 in fünf Bänden, hg. von Reuth, Ralf Georg, Piper; Longerich, Peter (2010): Goebbels. Biographie, Siedler; Reuth, Ralf G. (1991) [1990]: Goebbels, Piper, özellikle s. 11–75.
- [81] A.g.e., s. 52.
- [82] A.g.e., s. 47.
- [83] A.g.e., s. 52.
- [84] A.g.e., s. 68–73.
- [85] A.g.e., s. 63.
- [86] A.g.e., s. 73.
- [87] Longerich (not 80), s. 58.
- [88] Reuth (bkz. not 80), s. 104.
- [89] Hannes Leidinger/ Christian Rapp (2020): Hitler – Prägende Jahre. Kindheit und Jugend 1889–1914, Residenz. Bkz. ayrıca: Brigitte Hamann (1998): Hitlers Wien: Lehrjahre eines Diktators, Piper.
- [90] A.g.e., s. 152. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Brigitte Hamann (2010): Hitlers Edeljude: Das Leben des Armenarztes Eduard Bloch, Piper.
- [91] Meller et al (bkz. not 17), s. 124.
- [92] Bu metinde kullanılan kitapların yanı sıra bkz. Gerald Hüther (2003) [1999]: Die Evolution der Liebe. Was Darwin bereits ahnte und die Darwinisten nicht wahrhaben wollen, Vandenhoeck/Ruprecht; Mark Solms/Oliver Turnbull (2004): Das Gehirn und die innere Welt. Neurowissenschaft und Psychoanalyse, Walter, s. 138ff., 148; Michael Tomasello (2010): Warum wir kooperieren, Suhrkamp; Stefan Klein (2011) [2010]: Der Sinn des Lebens. Warum Selbstlosigkeit in der Evolution siegt und wir mit Egoismus nicht weiterkommen, Fischer; Joachim Bauer (2015): Özdenetim. Özgür iradeyi yeniden keşfetmek, Blessing. Erwin Wagenhofer'in 2013 yılında yayınlanan belgesel filmi *Alphabet – Korku mu Sevgi mi* de bunu dokunaklı bir şekilde anlatıyor (<http://www.alphabet-film.com/>).
- [93] Not 16, s. 114ff. Bkz. ayrıca Bregman (not 40), s. 79f.

- [94] Bkz.: https://duepublico2.uni-due.de/servlets/MCRFileNodeServlet/duepublico_derivate_00045266/05_Peglaue_Autoritarismus.pdf
- [95] Ayrıca bkz.: <https://andreas-peglaue-psychoanalyse.de/andreas-peglaue-utopie-oder-dystopie-zitate-und-notizen-zu-china-mai-2020-bis-oktober-2021/>.
- [96] Wilhelm Reich (2020): Faşizmin Kitleli Psikolojisi. Orijinal metin, Psikososyal, s. 38, 40.
- [97] Örneğin Andreas Peglau (2024): İnsanlar kukla mı? Marx ve Engels öğretilerinde gerçek ruhu nasıl bastırıldılar (<https://andreas-peglaue-psychoanalyse.de/menschen-als-marionetten-wie-marx-und-engels-die-reale-psyche-in-ihre-lehre-verdraengten/>), s. 70–74 veya burada: <https://www.manova.news/artikel/rechtsruck-in-deutschland>.
- [98] Wilhelm Reich (not 96 gibi), s. 195.
- [99] Ayrıca bkz.: <https://andreas-peglaue-psychoanalyse.de/psychische-revolution-und-therapeutische-kultur-vorschlaege-fuer-ein-alternatives-leben/>.
- [100] Bkz.: <https://hans-joachim-maaz-stiftung.de/hans-joachim-maaz/buecher-von-hans-joachim-maaz/>.
- [101] Ayrıca bkz.: <https://apolut.net/im-gespraech-andreas-peglaue/>.
- [102] Erich Fromm (not 75 gibi), s. 395.

İnternet kaynaklarının son erişim tarihi: 14.5.2025.

Lütfen şu şekilde alıntı yapınız

Andreas Peglau (2025): Biz doğuştan savaşçı değiliz. Barışçılık ve “savaş yeteneği”nin psikososyal koşulları (<https://andreas-peglaue-psychoanalyse.de/wir-sind-keine-geborenen-krieger-zu-psychosozialen-voraussetzungen-von-friedfertigkeit-und-kriegstuechtigkeit/>) Türkçeye çeviri.

Bu yazının ticari olmayan amaçlarla paylaşılması ve yayılması açıkça istenmektedir.

Creative Commons lisansı altında lisanslanmıştır ([Atıf - Ticari Olmayan - Değişiklik Yapılmaması 4.0 Uluslararası](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/), CC BY-NC-ND 4.0).